

roky obyvateľov na civilné obrady aj v postsocialistickej premene Slovenska a z úradných aktov – akým bolo uzatváranie občianskych sobášov v minulosti – sa stali dôstojné a esteticky hodnotné spoločenské udalosti.

MARTIN LUKÁČ KINČEŠ,
Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

LITERATÚRA

- Bašková, E. (2024). Investičné aktivity obce. *Šenkvičan – noviny obyvateľov obce Šenkvice*, 1, 6.
- Beňušková, Z. (2017). *Občianske obrady na Slovensku*. Bratislava: VEDA – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Beňušková, Z. (2021). *Už sa chystá svadba istá – Svadobné obyčaje slovom a obrazom*. Bratislava: VEDA – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Lukáč, M. (2020). *Šenkvice na dobových fotografiách – album Zbor pre občianske záležitosti*. Šenkvice: ProKultura Šenkvice.
- Urbanita (Vedecko-technické informácie z oblasti urbanizmu, územného plánovania a životného prostredia)*, 51, 1985.

INTERNETOVÉ ZDROJE:

Oficiálna webová stránka iniciatívy Čierne diery: <https://ciernediery.sk/> (cit. 23. 1. 2025)

Medzi ornamenty a fundamenty? Dvoma skvelými knihami povzbudená úvaha začiatočníka o slepých škvrnách slovenských intelektuálov a intelektuálok (nielen) ohľadom vidieka (Between Ornaments and Universals? A Beginner's Reflection about the Blind Spots of Slovak Intellectuals (Not Only) Regarding the Countryside, Encouraged by Two Great Books)

SAMO MAREC:

Ako sa zbaviť zúfalstva zo Slovenska a demokraticky, mierumilovne a kultivovane poraziť Roberta Fica
[How to Get Rid of Despair from Slovakia and Democratically, Peacefully and Culturedly Defeat Robert Fico]
Bratislava, N Press, 2024, 400 s.

JURAJ BUZALKA:

Postsedliaci. Slovenský ľudový protest
[Post-Peasants. Slovak People's Protest]
Bratislava, Mamaš, 2023, 272 s.

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2025.1.16> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.
© 2025, Andrej Belák. This is an open access licensed under the Creative Commons

Úvod – Prečo tieto knihy?

V roku 2004 som sa podujal antropologicky skúmať, ako by sa dalo ľuďom z vylúčených rómskych osád na Slovensku pomôcť od toľkých chorôb. Pre svoj sídliskový pôvod som si v rámci prípravy nakázal vopred prečítať niečo aj o nerómskej logike každodennosti slovenského vidieka, kam som vyrážal na svoj prvý stacionárny výskum. V pražskom univerzitnom kníhkupectve som k tomu naďabil na vtedy celkom čerstvú a sympaticky tenkú etnografickú monografiu českého afrikanistu a etnografa, Josefa Kanderta, *Každodenní život vesničanů středního Slovenska...* (Kandert, 2004). Toto svojské dielko – aj napriek len zájazdovému terénu a rezignácii na systematickú diskusiu so súdobou literatúrou sociologicky prenikavé – ma do noriem miestneho vidieka uviedlo natoľko uspokojivo, že celé nasledujúce dve dekády užitého medicínskeho antropológovania s Rómami a o Rómoch som nepocítil potrebu hľadať k téme nič ďalšie.

V posledných rokoch sa však pokúšam antropologicky ponoriť do novej aplikovanej otázky, a tentoraz zameranej priamo na situáciu vidieckych Nerómov. Ako by sa moderným slovenským vidiečanom mohlo chcieť a dať viac sa starať o druhovú rozmanitosť našej spoločnej krajiny? Vzhľadom na dlhú tunajšiu inštitucionálnu tradíciu etnológie – na prvý pohľad navyše zamilovanú do „ľudovosti“ – som sa obával a tešil, že si teda o slovenských vidiečanoch najskôr budem musieť a môcť doštudovať x novších antropologických kníh. Ideálne, *à la* práce Kathryn Verdery o Rumunsku (Verdery, 1999, 2018). Lenže rešerš a konzultácie mi privodili šok. Žiadna etnografická monografia v antropologickom zmysle slova, stavajúca na dlhodobom zúčastnenom pozorovaní a diskutujúca s aktuálnou sociálnou teóriou, o slovenskom vidieku doteraz nikdy nevznikla! Už s tým Kandertom vtedy som mal len povestné šťastie sprostého...¹

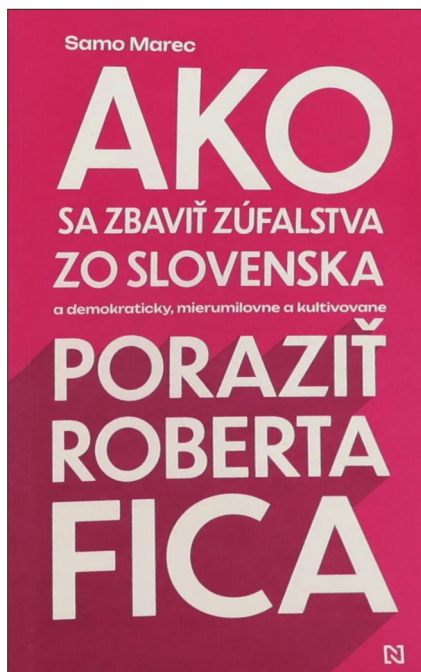
S o to väčšou zvedavosťou som prijal, keď sa v poslednom čase vyrojilo viacero aspoň neakademických kníh, tak či onak zaostrených aj na čítanie a myslenie moderných Slovákov a Sloveniek žijúcich mimo miest. A o to viac ma potešilo, keď som pri čítaní zistil, že niektoré sa vymykajú z miestneho publicistického úzu tak či onak povrchnej exotizácie vidieka. Touto úvahou po svojom ďakujem dvom z nich, ktoré ma prekvapili najpríjemnejšie – návod *Ako sa zbaviť zúfalstva zo Slovenska...* od prekladateľa, publicistu a vášnivého futbalistu, Sama Mareca (2024), a zbierke esejí *Postsedliaci...* od antropológa, publicistu a vášnivého vinára, Juraja Buzalku (2023).

Presnejšie povedané, vo svojom príspevku sa pokúšam urobiť dve veci. Najskôr zhŕňam, o čom knihy chceli byť, a popri tom podčiarkujem ich silné aj slabšie stránky zo sociálno-vedného hľadiska. Najmä, aby som zdôraznil, vďaka čomu dokážu čiastočne suplovať chýbajúce antropologické knihy o slovenskom vidieku, a vďaka čomu len čiastočne. A v nadväznosti potom – prostredníctvom vybraných pozorovaní oboch kníh a predbežných dojmov z vlastného súvisiaceho výskumu s gazdami – pozývam do takejto diskusie: Nepredstavuje absencia sociálnej antropológie o slovenskom vidieku názorný príklad a zároveň spolupríčinu dôležitých slepých škvŕn časti miestnych intelektuálnych elít ohľadom vidieka? Dôležitých, lebo priživujúcich nedostatok vzájomnej solidárnosti a súdržnosti mešťanov a vidiečanov v našej krajine?

O čom knihy chceli byť a v čom dôležitom pre našu tému sú a nie sú dostatočne podkuté?

Obe knihy predstavujú spoločensky angažované manifesty frustrácií svojich liberálno-demokraticky kovaných autorov z politickej praxe najmä práve nemeštiansky založených Slovákov

1 Čestnej výnimke sa popri Kandertovej *Každodennosti...* (2004) azda najviac približuje knižne publi-

a Slovieniek.² V prípade Marecovej knihy takto nastavenú politickú angažovanosť naznačuje už samotný názov. Vo svojej vtipnosti pritom však zároveň aj trocha mátie. Kniha totiž ponúka o dosť viac než len avizovaný manuál psychohygieny a návod na porazenie konkrétneho predsedu konkrétnej kvázi-sociálnodemokratickej strany. Jadrovú časť publikácie v skutočnosti tvoria dosť obcerstvujúce spoločensko-vedné úvahy o tom, ako asi a prečo asi tak, *politicky* cítiť a uvažujú väčšínoví voliči danej a podobne populistických strán – čiže tradične skôr vidiecky nastavení našinci.

Buzalkovi *Postsedliaci* svojím pomenovaním pôsobia naopak ako kniha tematicky zaostrená priamo na vidiečanov a politicky zdržanlivejšia. Opäť ide o čiastočne mätúce prvé dojmy, ale v opačnom smere. Zborník zhromažďuje príspevky autora z ostatných desiatich rokov pôsobenia ako spoločenského vedca a komentátora, ktoré sú tematicky veľmi rôznorodé, a samotným vidieča-

nom ako takým sa takisto (ako Marec) väčšinou nevenujú vyslovene. Všetky pestré úvahy – či už o Štúrovej podobnosti Winnetouovi, zbohatlíckom koštovaní vína alebo vyšehradskej geopolitike – však tiež (ako u Mareca) najviac spája politicky angažovaný záujem autora vymyslieť, „ako v našich podmienkach bojovať proti populizmu a nástupu fašizmu našich čias“. Pričom obe tieto, liberálnej demokracii nepriateľské sily, autor vníma ako nepodarené výhonky modernej „sedliackej“ – čiže pôvodne a v princípe práve vidieckej kultúry.

Domnievam sa, že obom naoko neodborným knihám umožňuje spomedzi ostatného miestneho politického žurnalizmu, obtierajúceho sa o vidiek, vytŕčať do hĺbky ich v podstate akademický grunt.³ Hoci Marec vedcom nie je a ani sa zaň nepasuje, vďaka jeho transparentnej poriadkumilovnosti sa *Ako sa zbaviť zúfalsťva zo Slovenska...* dá čítať aj ako pomerne precízne spracovaná aplikovaná exploračná prípadová štúdia. Obsahuje jasné formulácie účelu a cieľa, zahŕňajúce reflexiu pozicionality autora (*Úvod*), aj popis použitého „výskumného“ postupu (*PodĎakovanie*). Samotná metodika pritom spočívala v podstate v konštruovaní robustných hypotéz k nastoleným otázkam prostredníctvom hľadania prienikov medzi vlastnými pozorovaniami, analýzami dostupných reprezentatívnych dát a názormi expertiek a expertov na zahrnuté témy naprieč disciplínami, získanými prostredníctvom hĺbkových rozhovorov. A svoje analýzy, závery

kovaná dizertačná práca o slovensko-maďarskom juhu od talianskeho antropológa Davida Torsella z rovnakého obdobia (Torsello, 2003).

2 No aj frustrácie z toho, ako (drzo) zvyknú byť miestni nemešťania (ne)chápaní ostatnými miestnymi liberálno-demokraticky založenými mešťanmi.

3 Napríklad ostatná populárna publicistická produkcia aj z politicky rovnakého, liberálno-demokratického tábora, sa vo vzťahu k vidieku celkom priznane vyčerpáva skôr len akousi rituálne morali-zujúcou osobnou dojmológiou (viď napr. publicistické texty a knihy autorov, ako Martin M. Šimečka či Michal Havran).

a odporúčania (časti II-V) Marec predkladá až po podrobnom historickom prehľade (časť I).

Postsedliaci neponúkajú rovnaký druh metodickosti. Pochopiteľne, keďže Buzalka sa hotoval svoju tému skôr obkružovať staršími súvisiacimi textami, než od piky nanovo preskúmať. No jeho strakatú zbierku zas metodicky prehľbuje a zjednocuje spoločensko-vedná erudícia autora, ako ostrieľaného politického antropológa Strednej Európy. Čo sa tým konkrétne myslí, najlepšie badať v prvej polovici knihy, vyčlenenej pre odbornejšie texty, a to najmä v eseji *Kultúrna ekonómia vylúčenia a integrácie*. Tu sa dá pozrieť zblízka, že a ako Buzalka v zákulisí svojich pamfletov – za fasádou až nutkavo irečitého a ironizujúceho literárneho štýlu – zakladá ich vecnú citlivosť a vnútornú koherentnosť systematicky. Robí to tak, že akékoľvek osobné postrehy interpretuje predovšetkým v dialógu so svojimi dobrými znalosťami nielen miestnej sociálnej histórie, ale aj komplexných súčasných sociálno-vedných teórií ľudskej praxe.⁴

A domnievam sa, že obe knihy vpúšťajú do miestnych intelektuálnych diskusií čerstvý vzduch aj vďaka svojmu v zásade sociálno-antropologickému étosu a využívaniu, pre túto našu disciplínu erbových, empirických postupov. Ani Buzalka ani Marec totiž ľudí, ktorých správanie im je politicky nepohodlné, nehodnotia, a namiesto toho sa snažia *ich* pochopiť. Pokúšajú sa do nich vžiť a porozumieť, ako a prečo takto vnímajú sami seba a svoje podmienky. A aj Buzalka aj Marec na to používajú nielen štúdium od stola a špekulácie nad ľahko dostupnými, no značne odvodenými dátami (ako sú prieskumy či výsledky volebných preferencií alebo účelovo organizované fókusové skupiny). Oba odkazujú aj na svoje pokúšanie sa o osobnú blízkosť s vybranými zástupcami dotknutých ľudí zoči-voči, skrz zdvorilé, súkromné návštevy v ich vlastnom prostredí, empatické rozhovory, atď.

Čím sú obe knihy antropologické naopak nedostatočne a o čo tým čitateľky a čitateľov oberajú? Marec svojou knihou podľa vlastných slov túžil systematicky vykročiť „od ornamentov k fundamentom“. O antropologicky chvályhodné nastavenie ide v tom, že ornamentmi myslel rozličné mystifikujúce mémy o Slovákoch (ako esenciálne plebejskom plemene a pod.), a že tieto opáchil nahradiť nuansovanejšími a empiricky podloženými analýzami. V samotnom jeho analytickom prístupe však badať aj príliš zjednodušujúce predstavy o tom, čo všetko a ako zvykne ovplyvňovať ľudskú prax. Prejavujú sa najmä prostredníctvom stále nie celkom dostatočnej podozrievavosti k „reprezentatívnym“ dátam a analýzam kvantitatívnym, a zároveň zámernej predpojatosti voči dátam a analýzam kvalitatívnejším.⁵ Výsledný naratív tak

4 Pozri aj Buzalka, 2020.

5 Marec sa síce javí chápať, že „slovenské prieskumy sa často podobajú len na náhodné záchytné body na inak úplne nepopísanej mape, bez hĺbky a bez kontextu [...]“ (s. 222). No napríklad metodicky dosť

hrozí v mene prírodovedeckého fundamentalizmu povylievať z vaničky spolu s „ornamentmi“ aj množstvo autorových vlastných cenných etnografických postrehov – akoby podľa autora popri číslach a kognitívnych zákonitostiach predstavovali skôr akýsi anekdotický dekór.⁶

Metodicky však Marec podľa vlastných slov skromne vychádzal predovšetkým z konzultácií s povolanejšími odborníkmi a odborníčkami na jednotlivé podtémy. Práve vyslovenú obavu sa preto patrí nechať doznieť skôr, ako podozrenie do vlastných radov. Nejde náhodou o výraz tradičných slepých škvrn nás, miestnych akademikov a akademičiek? Vo vzťahu k sociálnym vedám, no nielen? Napríklad všeobecného nedoceňovania významu a nízkych požiadaviek na používanie teórie?⁷ A v dôsledku toho pretrvávajúci slabých znalostí (aj) súčasných komplexných sociálnych teórií ľudského konania; spoločenských vedcov a vedkyne nevynímajúc?⁸ A v dôsledku toho pretrvávajúceho preceňovania a protežovania univerzalistického modelovania; aj v spoločenských vedách?⁹ A v dôsledku toho slabého povedomia o prenikavosti a charakteristikách solídnych hlbkových („kvalitatívnych“) štúdií; spoločenské vedkyne a vedcov nevynímajúc?¹⁰ A v dôsledku toho všeobecne chabého pochopenia a využívania kompletného potenciálu spoločenských vied ako takých; o sociálnej antropológii ani nehovoriac?¹¹

nejasná hĺbka a kontext za dátami a interpretáciami DEKK inštitútu ho nevyrušujú. Ako súčasť „ornamentálneho“ prístupu zároveň splachuje práce „zo strany elit“, ktoré sa „obracajú do hlbkej minulosti“. Konkrétne príklady nevymenúva, no zhŕňanie historických návratov na spôsob „pred rok 1989 (dikatúra nám neprekáža, dokonca sa nám aj celkom páči), do obdobia druhej svetovej vojny (sme kolaboranti a vrahovia) alebo pred rok 1918 (nemáme štátotvornú tradíciu a ani elity)“ dáva tušiť, že napríklad taký Buzalka by sa medzi Marecových konzultantov zrejme dostať nemohol, pretože by mu jeho práca mohla pripadať príliš „literárnohistorická a fatalistická“ (*Od ornamentov k fundamentom*).

- 6 Za konkrétne príklady ponúkam, ako Marec citlivo postrehol impertinentnosť estrád „Ako zachrániť demokraciu“ voči konkrétnej časti spoločnosti (*Debili medzi nami*), či ako za zdanlivou apatickosťou „dnešných mladých“ vycítil paralyzujúce ich práveže dobré pochopenie zložitosti a hĺbky spoločenského a environmentálneho marazmu, ktorý im prenechávame (*Pár slov o ľuďoch, ktorých nepočúvame*). No nie je škoda takého postrehy využiť len ako ilustrácie všeobecných psychologických mechanizmov? Namiesto aj ako indicie toho, ktoré aspekty ktorých vzťahov u nás treba preskúmať naopak podrobnejšie, konkrétnejšie?
- 7 To jest, používania teórie ako povinnej príležitosti poradiť sa o vlastných zámeroch a výsledkoch s celými generáciami bádateľov a bádateľiek riešiacimi rovnaké či podobné otázky pred nami.
- 8 To jest, znalosti ekologických modelov zahŕňajúcich ako kritickú vrstvu determinantov (medzi „ornamentmi“ a „fundamentmi“) aj miestne špecifické pripisovanie významov, sociálne mechanizmy, kombinácie oboch, a pod.
- 9 To jest, zotrúvajúc vo fyzikou inšpirovanej a vyslovene zavádzajúcej pra-predstave, že poznatky o ľuďoch sú tým užitočnejšie („tvrdšie“), čím platia univerzálnejšie.
- 10 To jest nepochopenia, že dobre urobené hlbkové prípadové štúdie *spravidla* prinášajú o konkrétnych ľudských praktikách viac hypotéz, ktoré majú širšiu platnosť a lepšiu praktickú uchopiteľnosť, než reprezentatívne kvantitatívne štúdie nevychádzajúce z predošlých hlbkových prípadových štúdií a nevytrénovanosť rozoznávať solídne hlbkové štúdie od nesolídnych.
- 11 Ku všetkým tézam v odstavci viď napr. klasické príspevky Flyvbjerg (2001, 2006) a priamo v kontexte primárnej témy úvahy napr. Eyster et al. (Eyster, Satterfield, Chan, 2022). Ťezy vychádzajú aj z mojej osobnej dlhodobej skúsenosti interdisciplinárneho vedca, pedagóga, podávачa projektov a konzultujúceho experta primárne z chlievika spoločenských vied na Slovensku. Nikdy, napríklad, nezabudnem, ako sa počas pandémie COVID-19 mnohí kolegovia-vedci radšej donekonečna márne pokúšali konštruovať obstoje matematické modely správania na základe univerzalistických predpokladov, než by sa pokúsili pochopiť a následne oprieť o explanačné modely vychádzajúce z dekády hlbkových štúdií priamo k téme. Napriek tomu, že druhé sa v máločom kedy mýlili a okrem iného umožnili vybudovať funkčný systém (kvantitatívneho!) monitorovania priebehu pandémie v špecifickom sociálnom prostredí.

Buzalkovi *Postsedliaci* sú síce o hodný kus antropologickejší teoreticky, no jedným dychom treba priznať aj to, že tiež predsa len nepredstavujú výsledok kompletnej kalvárie etnografie v antropologickom zmysle¹² – a že to je na výsledku poznať aj negatívne. Už aj len vo vzťahu k deklarovanému aplikovanému účelu knihy, pri čítaní ma najviac omíňali nasledujúce dve súvisiace diery. Ak nerátame hlas samotného autora, v knihe v podstate nezaznievajú pohľady na (post)sedliakov od samotných (post)sedliakov. A ak nerátame priznania politických preferencií a autobiografické anekdoty, kniha neponúka ani dosť reflexivity. Vo výsledku sa mi tak napríklad ani po niekoľkonásobnom prečítaní nepodarilo celkom zorientovať v tom, *do akej miery* autor svoje analýzy a interpretácie zakladal aj na konzultáciách priamo s dotknutými a v čom ho pri tom mohli ako ovplyvniť ktoré jeho osobné mocenské ašpirácie a vzťahy.¹³

Čo teda knihy o cítení a myslení slovenského vidieka naznačujú a v čom mi to predbežne sedí a neseďí?

Obe knihy faktograficky ukazujú, že a prečo sú všetky jednoduché pokusy – geografické, socio-demografické, stranícke a pod. – o jednoznačné rozseknutie súčasného Slovenska na vidiek a mesto, resp. na vidiečanov a mešťanov, márne. Buzalka pripomína, že aj naše najväčšie dve-tri mestá sú na niečo podobné jednoducho primálé. Anonymitu každodenného života, ako jednu z nutných podmienok prevádzky individualizovanej, urbánnej kultúry, tu totiž svojou veľkosťou umožňuje ako-tak hádam len mesto hlavné. Plus, aj významné časti populácií všetkých našich miest a mestečiek, vrátane Bratislavy, tvoria v podstate len nedávni prišielci z primárne (malo)roľníckych dedín. Skrátka a dobre, darmo, že drvivá väčšina Slovákov a Sloveniek už dnes ani na geografickom vidieku nepracuje v agrárnom sektore: minimálne sedliacka história Slovenska nám všetkým stále dýcha na krk naozaj zblízka!¹⁴

Ako sa zbaviť zúfalstva zo Slovenska... tento výklad pekne dopĺňa a podčiarkuje rozličnými prebranými číselnými analýzami. Vezmime si napríklad už len také volebné preferencie či výsledky, pokiaľ ide o súťaženie politických strán či blokov, ktoré sa programovo či nominálne orientujú skôr na (problémy) voličov urbánnych, resp. rurálnych. Ani tento druh zápolení sa predsa v žiadnom druhu domácich volieb ani sídiel nekončuje jednoznačnými víťazstvami ktoréhokoľvek z takto definovaných politických košiarov. Aj v mestách mávajú silné zastúpenie kandidáti *akoby* pro-vidieckejších strán a *vice versa*.¹⁵

12 To jest, nevychádzajú zo stacionárneho výskumu či výskumov zahrňajúcich podrobne, teoreticky aj reflexívne spracované dlhodobé zúčastnené pozorovania, terénne denníky a archívne záznamy o každodennom živote konkrétnej komunity či komunít, atď.

13 Ako si potom zodpovedne vykladať napríklad dojmy vnútorných rozporov na nasledujúci spôsob? Vo svojich odporúčaniach vo vzťahu k maďarskej menšine Buzalka považuje za „potrebné vymyslieť kompenzačný mechanizmus, ktorý potlačí historické neprávosti“ – evokuje explicitné pomenovanie útlaku. No voči menšine rómskej odporúča „kultúrne prispôsobený model integrácie“ či „praktické prispôsobenie (sa) nerovnosti“, ktoré môžu „byť u veľkej časti postagrárneho voličstva prijateľné“ – akoby tichú inkorporáciu „dedinského fašizmu“ do liberálnejšieho modelu pre pokoj v obci. Prečo? To len takticky, dočasne? S kým všetkým dotknutým to ako preberal? Aké s nimi mal skúsenosti a vzťahy? Atď. (*Slovenský zelený údel*).

14 Pozri napr. esej *Slovenský zelený údel*.

15 Pozri napr. *Nachádza sa za Bratislavou čierna diera, o dedinách ani nehovoriac*?

No, pozor, obe knihy súčasne upriamujú pozornosť na ešte iný druh slovenského delenia na vidiek a mesto, ktorý sa im javí naopak ako zreteľnejší a zásadne platný. Ide o rozdelenie povahou ideologické. Preobliekané najčastejšie práve za dištinkciu „dedinský vs mestský“, o srdcia a mysle ľudí majú podľa Mareca i Buzalku na našom území súťažiť dve v princípe sa vylučujúce *pojatia účasti na modernom štáte*.

Prvé, „(post)sedliacke“ pojatie, má spočívať v oportunistickom dištancovaní sa od potreby udržiavania (úplnej) funkčnosti všetkých nadkomunitných inštitúcií zakladajúcich modernú štátnosť. Rozšírenie a praktickú logiku tejto kultúrnej ideológie pritom podrobne vykladá a ilustruje najmä Buzalka. Inštitúcie, ako sankcionovanie porušovania zásad BOZP vo výrobe, požiadavky na transparentnosť verejného obstarávania alebo puntičkárske stráženie hranice medzi dovolenkou a „služobkou“ premiéra v tomto pojatí predstavujú pre normálneho (vidieckeho) našinca cudzorodé a nebezpečné preháňanie. Prispôbovať sa takýmto novotám, znamená nechať sa dobrovoľne pripravovať o tradične normálnu (vidiecku), komunitnú kvalitu života.¹⁶

Druhé, „meštianske“ pojatie, obaja autori naznačujú ako kontrastnú ideológiu naopak stotožňovania sa s požiadavkami nadkomunitných inštitúcií zakladajúcich republiku ako s ultimatívne zmysluplnejším prístupom. To znamená, vo viere, založenej na čiastkových osobných skúsenostiach z miest (a) Západu, že dobrá funkčnosť takýchto inštitúcií dokáže človeku a ľuďom priniesť modernejšiu, individuálne oslobodenejšiu (mestskú) kvalitu života, ktorá tú pôvodnú, dedinskú, prevyšuje či jedného dňa prevýši.¹⁷

Toto ideologické rozdelenie sa v podaniach oboch autorov javí ako spoločensky (a teda aj sociologicky) zásadné, pretože má tróniť nad dlhým radom ďalších miestnych spoločenských polarizácií. Rozlíšenia ako „demokratický / autoritársky“, „prozápadný / národný“, „moderný / tradičný“, „koaličný / opozičný“, ale trebárs aj „sociálny / trhový“ či „konzervatívny / liberálny“, „pro-ruský / anti-ruský“, „anti- /pro-LGBTI+“, atď., majú v myslení a cítení našincov predstavovať voči osi „dedina / mesto“ dištinkcie skôr zástupné, prípadne od nej nejakou odvodené. Alebo nanajvýš dištinkcie síce obsahovo paralelné, no potom zas pre prax každodennosti (a teda aj sociologicky) výrazne menej dôležité.¹⁸

Na druhej strane, Buzalka ani Marec sa podčiarknutím dôležitosti daného rozdelenia nesnažia sugerovať, že by aspoň podľa neho malo byť možné alebo jednoduché roztriediť na mešťanov či vidiečanov čo i len jednotlivcov. Najmä *Postsedliaci* pekne ukazujú, čo za galimatiáš vie vystavenie

16 Konkrétnych pozorovaní uplatňovania takto „sedliackej“ logiky praxe aj na tých najmenej očakávaných miestach našej spoločnosti (napr. pri manažovaní akademickej sféry či pandémie) ponúkajú *Postsedliaci* neúrekom – zodpovedajúc názvu predstavujú jedno zo základných obsahových spojív väčšiny príspěvkov knihy.

17 Logiku tohto ‘meštianskeho’ ideologického prístupu obaja autori skôr vedome demonštrujú na sebe – na rôznych miestach viac či menej implicitným priznávaním toho, čo im na opačnom, (post)sedliackom prístupe nevyhovuje – než, že by ju priamo sociologicky reflektovali alebo rozoberali.

18 Iba na základe porovnávania čísel súvisiacich prieskumov (metodicky necitlivých k možnostiam a významom rôznych situačných a taktických prienikov a rozporov medzi skupinami respondentov?) sa všetky uvedené rozlíšenia dohromady môžu javiť skôr ako dosť zmätočná celospoločenská „fragmentácia“ – a s takýmto výkladom koketuje aj Marec (*Je Slovensko polarizované?*). No tézu o primárnosti ideologického súboja medzi („moderným“ / „uleteným“) mestom a („tradičným“ / „zaostalým“) vidiekom možno aj tak za oboch autorov azda najlepšie zhrnúť práve jeho slovami: „Dve Slovenská teda existujú aj neexistujú zároveň. Existujú celoštátne aj lokálne v tom zmysle, že všade prebieha súboj medzi dvoma predstavami o krajine a jej budúcnosti. Neexistujú však v tom zmysle, že máme veľké mestá, aj to len niektoré a len občas, no a potom máme menšie mestá a obce a celé okresy, do ktorých ešte nedorazilo osvietené poznanie, a vlastne do nich ani nikdy nedorazí [...]“ (s. 249)

takejto súťaži ideológií spôsobovať v praxi individuálnych či komunitných životov. Áno, ak sa u nás človek narodí do, povedzme, malej obce a rodiny, ktorá sa z pôvodnej materiálnej biedy povytiahla účasťou na arizácii či znárodnení, jeho či jej prípadná chuť experimentovať s osvojením si liberálno-demokratického myslenia akiste naráža na značný odpor okolia. Určite značnejší než v prípade potomka, povedzme, českých intelektuálov, ktorí do Košíc prišli budovať prvú miestnu vysokú školu. Zoči-voči ani lokálne dominantným ideológiám však biograficky nikdy nie je nemožné nič. Napríklad jeden potomok hontianskej evanjelickej inteligencie s profesúrou z Karlovej Univerzity môže v zrelom veku začať nahnevane preskúmať až odvrhovať prvky vlastného meštianskeho jemnocitu podozrivé z povýšenosti voči úzom rodnej dediny!¹⁹

Až potiaľto sa s takto pochopenými výkladmi a poznámkami oboch autorov k súčasnému vidieckemu mysleniu a cíteniu na Slovensku dokážem stotožniť. Moje vlastné prebiehajúce snahy o postupné antropologické zblížovanie sa s gazdovskými rodinami v podhorských obciach Liptova a Polonín napríklad prebiehajú len veľmi pomaly práve aj pre dobrú pripravenosť miestnych na podobné (odveké?) pokusy nás mešťanov – slovami jedného z nich – „prísť odhaliť, akí sme tu zaostali“ – či, slovami druhej z nich – „zabrať si s peknými rečičkami naše pasienky pre tie vaše národné parky a mäkký turizmus“.

O hodný kus menej presvedčivé mi obe knihy prídu v tom, ako podávajú primárne príčiny pretrvávania popísanej prevahy slovenskej „sedliackosti“. A tak aj, ako vnímajú zdroje legitimity boja a praktických možností boja proti nej. Buzalka aj Marec na rôznych miestach svojich kníh viac-menej otvorene deklarujú záujem rozšíriť spolu-demokratom obzory tým, že im na sebe ukážu, čo sa dá zistiť nielen empirickejším, ale aj citlivejším záujmom o perspektívy dotknutých. No vo svojich poznámkach k možnému prapôvodu a zarážajúcej húževnatosti „slovenského ľudového protestu“ – inak najmä v Buzalkovom prípade až podozrivo stručným – obaja akoby náhle prepínali do výrazne necitlivejších polôh. „Sedliacke“ preferencie tu naraz vyznievajú skôr ako len akýsi atavizmus, prežitok.

Mareca v príslušných pasážach *Ako sa zbaviť zúfalstva zo Slovenska...* takýmto, paternalistickesším smerom zjavne ťahajú aj jeho (či primárne jeho konzultantov a konzultantiek?) vyššie spomínané metodické mantinely v zmysle teoreticky nedostatočne podkutého ťahu na univerzalisticky mienené „fundamenty“. O ľuďoch, ktorých sme mali konečne začať počúvať, sa tu zrazu hovorí za chrbtom a zvrchu. Ich svojské cítenie a „správanie“ má predstavovať výslednicu predovšetkým kombinácie individuálnej historickej smoly, najmä trhovej, a univerzálnych psychologických mechanizmov.²⁰ A tento autorov pohľad na zdroje „sedliackej“ odlišnosti presakuje aj do jeho návodu, ako si daných ľudí (politicky) získať alebo aspoň neodstrašovať – treba zhovievavo a takticky zohľadňovať, že oni (na rozdiel od nás?) túžia predovšetkým po „chlebe“ a „pokoji“.²¹

19 Reč je aj o vtipne autobiografických pamfletoch *Postsedliakov* ako *Slovenská kaviareň*. No pred plochým ideologickým kádrovaním na mnohých miestach svojej knihy podobne varuje aj Marec: „Je absolútne kľúčové, aby sme nestotožňovali politika a jeho voliča. Je kľúčové, aby sme pochopili, že volič vôbec nemusí byť – a väčšinou ani náhodou naozaj nie je – taký ako politik, ktorého volí.“ (s. 232)

20 „Slovensko nemá len víťazov, nie každý má možnosti, zručnosti, vôľu. Nieкто to navyše proste ľudsky nedokáže.“ [...] „Ten reťazec [primkynajúci post-sedliackych voličov k populistickým či fašizoidným stranám] teda vyzerá nasledovne: z ekonomickej neistoty vyplýva strach a poníženie, ktorý sa pretaví do hnevu, zlosti a útoku. A do hľadania niekoho, kto toto všetko stelesní.“ (*Hladný systému neverí; Cesta do hlbín voličovej duše*)

21 Antropologickejšie výzvy, ku ktorým sa Marec v rovnakých pasážach tiež vracia, bohužiaľ pôsobia

Buzalka sa pri uchopovaní súvisiacich príčinných konštánt snaží držať vlastného antropológického étosu i postrehov precíznejšie. Nekonečné úspechy slovenských anti- či kvázi-demokratických strán tak napríklad nevysvetľuje tým, že finančne deprivovaným večne sľubujú chlieb a psychicky znepokojeným večný pokoj. Podľa neho má ísť skôr o to, že tieto strany voči najpočetnejšie zastúpeným ľuďom vždy jasne signalizujú a následne aj dodržiavajú svoje odhodlanie podrobovať fungovanie inštitúcií klanovej logike „našich ľudí“. Teda sľubujú režim umožňujúci vidieckym komunitám väčšiu autonómiu od štátotvorných formalít a zároveň viac *ad hoc* službičiek zhora na riešenie primárne komunitných problémov, ako si ich definujú samotné komunity (pováčšine vylepšenia konkrétnych verejných infraštruktúr a služieb). A podobne verne sa Buzalka pokúša vlastné antropológické vhľady prekladať aj do svojich odporúčaní obsahov alternatívnej, „pokrokárskej“ vízie pre vidiek.²²

Na druhej strane – zrejme opäť najmä pre konkrétne metodické obmedzenia spomenuté vyššie – aj hlavní protagonisti *Postsedliakov* na konci dňa pôsobia skôr ako len špecificky deprivovaná časť populácie, ktorej historický čas sa podľa autora našťastie pomaly napĺňa, len nešťastne pomaly. Ani v Buzalkovom podaní nepôsobia moderní vidiečania ako ľudia, ktorých odpor ku konkrétnym aspektom moderného občianstva by mohol byť v čomkoľvek zásadnom nielen socio-demograficky pochopiteľný, ale aj filozoficky, morálne či prakticky oprávnený. Od ktorých by sa mešťania mohli aj čosi naučiť. A aj Buzalka akoby svoje súvisiace spoločensko-politické vízie tvoril skôr len takticky, napomáhajúc mešťanom citlivo spraviť zo sedliakov ďalších mešťanov. Nie fantazirujúc antropológicky o tom, ako ich presadiť v demokratickom spoločnom dialógu o prípadných alternatívach aj k vlastnému spôsobu života.²³

Tieto dojmy ma vyrušujú tým viac, čím viac sa mi otvárajú „moji“ gazdovia. Ako sa nám vzťahy a diskusie postupne zintímňujú a prehlbujú, silnejú vo mne skôr impresie celkom opačné, vzývajúce skôr ducha Jamesa C. Scotta (1985, 2012, 2020) či Davida Graebera (2004). Pastieri a sedliaci tu boli skôr, pred mešťanmi aj štátmi. Pastieri a sedliaci vedeli robiť potravinovú sebestačnosť „ekologicky“ dávno predtým, než sme ju my teraz v mestách post-materialisticky akože vymysleli. Pastieri a sedliaci si pamätajú na sto razy, čo nepekného pre dedinu vedia zá-

v kontexte daných behavioralistických vysvetlení skôr kozmeticky až mätúco: „Znamená to [rôznorodosť slovenských voličov] aj, že sa potrebujeme porozprávať. Potrebujeme sa porozprávať o tom, či je väčšina blbá, kde robíme chybu a kto vlastne sme tí „my“.“ (*Ako z toho von*)

22 Najmä v úvodnej eseji *Slovenský zelený údel* priamo pomenúva aj konkrétne druhy komunitných potrieb, aj náčrtky konkrétnych riešení kompatibilné zároveň s nefašistickými post-sedliackymi očakávaniami aj s aktuálnymi západoeurópskymi politikami ako je *Green Deal*. V tomto akoby sa teda už aj rovno pokúšal realizovať opatrenie, ktoré medzi kľúčové zaraďuje aj Marec: „Väčšina voličov koalície volí tieto strany nie preto, že sú proruské, ale z uchopiteľných dôvodov a robí to preto, že práve tieto strany ich potreby adresujú. [...] Potrebná je alternatívna ponuka.“ (*Nečítal som celú knihu a...*).

23 Pritom obaja autori pri konkrétnych „(post)sedliackych“ praktikách preukazujú značnú schopnosť nahmatať ich produktívne aspekty nielen – ako sa hovorí – „vzhľadom na špecifické podmienky vidieka“, ale aj všeobecnejšie či v priamom protiklade k historicky odvodenejším a tiež všelijako „čudným“ praktikám mestským. Mimoriadne prenikavá v tomto smere sa mi zdá napríklad Buzalkova esej *Dedinskí udavači: odpustiť a nezabudnúť*. Až sa mi po prečítaní jej záverečnej básnickej otázky – „Dá sa vôbec v našich končinách obraňovať verejný záujem tak, aby nám to príbuzní a priatelia nevyčítali?“ – natiskal dojem, že autor by s post-sedliakmi najradšej s pochopením sám odpovedal: „Samozrejme, že nie, a je to tak lepšie!“. Za Mareca k podobne antropológickým sebakritikám pozri napr. *Medvede ako naše obrovské zlyhanie*.

roven znamená ponuky lepšej, modernejšej budúcnosti. Sedliaci vedia, že my nevieme, že oni toto o nás takto vedia. Sedliaci vedia, prečo toto všetko nemá zmysel nám hovoriť. Zatiaľ?²⁴

Záver – Aké všelijaké slepé škvrny a čo kto s nimi?

Knihy *Ako sa zbaviť zúfalstva zo Slovenska...* a *Postsedliaci...* ma povzbudili v dojmach začiatočníka antropológie slovenského vidieka, či tunajší intelektuáli a intelektuálky náhodou voči vidieku netrpia nasledujúcimi slepými škvrnami:

- I. Nepresahuje náhodou našu predstavivosť, že by aj súčasné adaptácie pôvodného miestneho, prevažne (malo)roľníckeho spôsobu života – a pohľady „(post)sedliakov“, ktorí ich tvoria a žijú – mohli predstavovať aj zmysuplnú kritiku a zdroj inšpirácie pre zásadné vylepšenie našich súčasných vízií zmyslu a spravovania tejto krajiny, vrátane vízií liberálno-demokratických?
- II. Nepresahuje náhodou našu fantáziu, že by toto obmedzenie našej fantázie mohlo dlhodo- bo veľmi dobre (a celkom nenáhodne) slúžiť aj tomu, aby väčšina z nás nepotrebovala pátrať po tom, či naše centrá, v ktorých bývame, náhodou na „regiónoch“ a ich obyvateľoch v mene modernizácie a civilizácie a transformácie, atď., popri dotáciách naďalej na rozličné spôsoby aj neparazitujú?
- III. Nepresahuje náhodou našu fantáziu, že by mnohé z toho, čo nám na súčasných adaptáciách pôvodného (malo)roľníckeho spôsobu života – a „(post)sedliakov“, ktorí ich tvoria a žijú – pripadá škaredé, mohlo skôr než „zadubenosť“ predstavovať elegantný spôsob, ktorým si nás dotknutí ľudia dokážu udržiavať ďalej od tiel, myslí a dolín – ako od užitočných idiotov parazitizmu centier voči zbytku krajiny?

Buzalka aj Marec svojimi knihami zároveň ukazujú, ako dobre by sme k hojeniu takýchto a podobných slepých škvŕn mohli prispievať my, spoločenský vedci a vedkyne, poriadnejšou antropológiou slovenského vidieka a slovenského intelektuála – aj prečo k nej ešte máme ďaleko.

Konflikty záujmov

Juraj Buzalka je môj dobrý kamarát a túto esej mu venujem k 50. narodeninám. So Samom Marecom by som sa jedného dňa tiež rád skamarátil. No ako ukazujú kritické pasáže eseje smerom k obom autorom, týmito okolnosťami som sa z celej sily pokúsil nenechať ovplyvniť vecný obsah svojej úvahy – bodaj by poslúžila aspoň ako ukážka toho, že aj v našich končinách je „možné obhajovať verejný záujem bez toho, aby nám to priatelia alebo príbuzní vyčítali!“

ANDREJ BELÁK

Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV v Bratislave, v. v. i.

LITERATÚRA

Buzalka, J. (2020). *The Cultural Economy of Protest in Post-Socialist European Union: Village Fascists and their Rivals*. London: Routledge.

²⁴ Na okraj dodávam, že celá táto zápleтка sa ako vajce vajcu podobá mojej dávnejšej skúsenosti pomalého zbližovania sa s *marginalizovanými* slovenskými Rómami. Vráťane pobúrených reakcií intelektuálov a intelektuálok na akékoľvek náznaky toho, že by spoločenské adaptácie na útlak mohli v podaní Rómov v čomkoľvek viesť aj k alternatívnym výhodám, a to potenciálne cenným pre všetkých. Je to naozaj len mojimi prednastaveniami?

- Buzalka, J. (2023). *Postsedliaci. Slovenský ľudový protest*. Bratislava: Mamaš.
- Eyster, H. N., Satterfield, T., Chan, K. M. A. (2022). Why People Do What They Do: An Interdisciplinary Synthesis of Human Action Theories. *Annual Review of Environment and Resources*, 47, 725–751. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-020422-125351>
- Flyvbjerg, B. (2001). *Making Social Science Matter. Why Social Inquiry Fails and How it Can Succeed Again*. Cambridge (UK): Cambridge University Press.
- Flyvbjerg, B. (2006). Five Misunderstandings About Case-Study Research. *Qualitative Inquiry*, 12(2), 219–245. <https://doi.org/10.1177/1077800405284363>
- Graeber, D. (2004). *Fragments of an Anarchist Anthropology*. Chicago: Prickly Paradigm Press.
- Kandert, J. (2004). *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Praha: Karolinum.
- Marec, S. (2024). *Ako sa zbaviť zúfalstva zo Slovenska a demokraticky, mierumilovne a kultivovane poraziť Roberta Fica*. Bratislava: N Press.
- Scott, J. C. (1985). *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven: Yale university Press.
- Scott, J. C. (2012). *Two Cheers for Anarchism: Six Easy Pieces on Autonomy, Dignity, and Meaningful Work and Play*. Princeton: Princeton University Press.
- Scott, J. C. (2020). *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven: Yale university Press.
- Torsello, D. (2003). *Trust, Property and Social Change in a Southern Slovakian Village*. Münster: LIT Verlag.
- Verdery, K. (1999). *The Political Lives of Dead Bodies: Reburial and Postsocialist Change*. New York: Columbia University Press.
- Verdery, K. (2018). *The Vanishing Hectare: Property and Value in Postsocialist Transylvania*. Ithaca, NY: Cornell University Press.